

KULTURKRÓNIKA

DEZIRÉ

Tíz éven át ültünk egymással szemben Budapesten a Világ szerkesztőségében, ahol egymásnak támasztva állt az íróasztalunk. Dezirének szólitottuk, akik szerettük, mert volt benne sok szeretnivaló. Illet-e hatalmas, balzacos figurájához ez a Deziré? És ki volt benne ez a Deziré, amivel kedvessé, finommá, bájossá formáltuk erős, tudatos, élettaktikás egyéniségét, melynek mélyében ott fészkelte a mindenféle testi élvezés kívánt örömeinek szomja? A kis gyermek volt ez, akinek panaszait egyszer egy egész könyvben megírta. Ez a panaszhang volt egész költészetének alaphangja. A különböző remegések és zengések, az egyéniség változatainak zaja, a világmindenségnek szelíd, vagy keserű megharsantása, mind csak átirásai, hangszerelések voltak a szegény kis gyermek hangjának. A legnagyobb eltávolodás ettől a hangtól nem későbbi verseiben, de a regényeiben van adva. Azt a félnék kisgyermeki szólámat, mely egy nagy magányos szoba, a titokzatos sarokból látszik jönni, ahol egy szenvedő zsenekönyácska világít a nehéz félhomályban, nem lehetett a tudatos alakítás erős műveletei mellett, mint amilyenekre a regényben szükség van, megtartani. Talán az Édes Anná-ban hallani még ezt a zengést, mert jámbor kicsi cselédek és szegény kis gyermekek egyaránt gyöngye hajtások annak az örök tragikumnak a fáján, melynek ember a neve.

Miért szólitottuk őt azokban a pesti években, abban a szép és nemes körben Dezirének? Sokszorosan tört és egység híján való egyéniségét talán azért foglaltuk ennek a becézésnek mosolygó círádáiba, hogy a testi robusztusságát csökkentjük talán? És nem azért-e, hogy a személyisége sejtelmeiben settenkedő rossztól megmentjük? Nem akart-e ez a bece bővület és varázslatféle lenni? Ezek voltak életének, pályájának legtisztább, legegységesebb évei, melyeket nem szagatott meg a zseniáliskodó állásfoglalások botlási grafikonja. Mert ott éreztük pompás egyéniségében feszülni az idegösszehuzódásoknak olyan torz formáit is, melyekből később kipattantak a karrier szaltó mortáléi: elkésett és annál feltűnőbbé, kirívóbbá alakított csatlakozás a magyar kommunához, a vad áttáncolás Bangha páter és az ellenforradalom oldalára, az átlendülés a nacionalista-zsidó sajtótőke burjános virányaira. Hiába volt, a Deziré bővülete nem tarthatott ki élete végéig. És az emberek is, akik személyiségét egykor ebbe az óvó varázslatba foglalták, elszéledtek, többen közülök magyar földönfutók lettek.

Nem láttam Kosztolányit 16 éve, fokozatos, szörnyű meghalásának zord tényét csak újsághírekből éltem meg. De most beszélnem kell. Nem mondom Antoniuossal: „Temetni jöttem Cesart és nem dicsérni és nem mondom azt sem, hogy dicsérni jöttem és nem temetni!

Hiszen tíz éven át nemcsak az íróasztalunk volt egymásnak támasztva, de a szívünk is. Tíz éven át naponta órákon át láttuk és néztük egymást. Hányszor nem révedtünk el az egymás szemén, amikor a végtelenbe feledkezve kerestük egy-egy gondolat számára a csak megvizionálható legmagasabb csucsokat. Szerettük egymást, rokonok voltunk, amellet, hogy a magyar világnak két különböző differenciálódottsága csapott bennünk egymásba. Egyikünk a faluból jött, onnan fényesedett nyugatra és

a másikkal való találkozásban hőfoki fölszikkasztások játszódtak le benne. A másik a városból jött, filológián, a •esztétikákon át franciásra cserélte lelkét. A falu emberével való találkozásban visszatalált a népgyökerekhez. A világvárosi aberrációs ember visszaegyszerűsödött a tisztaságba, a hitességbe. Ez volt ennek a különleges magyar szellemi játéknak két oldala.

Nehéz, nagyon nehéz volt egy időtől kezdve többé nem szeretnünk egymást. Ez akkor kezdődött, amikor Deziré, a magyar proletáralom napjaiban többé nem köszönt nekem és elfordította tőlem fejét. Ez a nem köszönés magyar közügy volt, mert itt roppant bele Kosztolányi életvonala a nagy törés.

Jelszava volt: az önadminisztráció többet tesz ki az író életében, mint maga az írás. Igaza volt. Erősen és tudatosan akart karriert csinálni. Maga is agrár tájról, Szabadkáról jött, ott járt iskolába, apja a gimnázium igazgatója volt. A káposztaföldek özöne, a gabona özöne, a sok bor, a sok kövér disznó, a sok zsír közül jött, mégis szenvedélyes érzéke volt a szikrajáték, a bengáli fény iránt, de érezte és tudta mi a mező, a föld, a sár, a paraszt. Így keverődtek benne a dolgok. Merésznek látszó önadminisztrációja egy evolúciónak a csúcspontja volt, melynek gyökerei egyszerre voltak valami balkániságban és valami párizsi talajban. Érvényesülésében külön egyéni szél sodorta és egyéni szél sodort maga körül. Mindig úgy akart a magyar világ változataiba kapcsolódni, hogy ezzel kivívjon egyedülálljon, hogy mindenki ráfigyelni legyen kénytelen. Tudta, hogy az ilyesmire betéttel jár, fizetni kell az ilyesmiért. A Világ-nál, a polgári radikális nagy napilapjánál csak az egyik kitűnő volt a többi kitűnő között. Amikor Hatványhoz és vele folyóiratához, az *Esztendő*.-hez csatlakozott, csak ketten voltak Karinthyval, akik eseményt jelentettek. Amikor Pogány Józsefhez, a népbiztoshoz csatlakozott, megint csak Karinthyval álltak ott magnéziumosan kiexponálva. Amikor az ellenforradalmi kurzusban Bangha páter mellé állt, csak egyedül magasodott látványosan csúcson, mely számára csak magas pont, de nem természetes csúcspont volt. Nem tudta megkülönböztetni egymástól a kettőt és nemsokára megtámadta Adyt. De ezzel letörte maga alatt a csucst és meg kellett tudnia, hogy csak egy magas ponton van.

Szellemi műhelye a kivilágított termék hosszú sora volt, melyet hol ragyogó folyosók, hol poklos tornácok alvilága köt össze. Mindez idő alatt, hogy így oktalanul dobta a magas pontra magát, létének titkos alvilágában, a tudatalattinak páncélvermeibe zárva jajgatott másik énje, a szegény kis gyermek.

Végzetes volt Karinthyval való élet-halál barátsága, ez a szinte idegbeli egymásbakevertség. Kosztolányi szellemi alkatánál, moralitásánál fogva, nem volt ez véletlenség. De meglehet-e már biztosan állapítani, hogy Karinthy, ez a nagy író és nagy humorista a maga görbe tükrét csakugyan az emberi, szent kétségbeesésen túlról hozta? Hitetlenségén mindenesetre mindig föltáplálkozott Kosztolányi kettős énje, mely éppen úgy tudott és akart hinni, mint tudott és akart nem hinni. E két szellemiség között kicsapódó polarizált fényben az emberi értékek átértékelésének boszorkányos játéka villant el, melyben az erkölcs egy letört orrú bábú, a szép az élet sarában döglődő macska és a krimen csak a gaminség formájában tűnt föl. A szegény kis gyermek ilyenkor agyonütve hallgatott, hogy megint föltámadjon mindig és újra.

Tihanyi Lajos, a nagyszerű festő úgy fejezte ki Kassák portréján a túlértelmi embert, hogy kicsiny, vékony arc fölé emeletes homlokot épített. Tihanyi megpróbálta Kosztolányi énjét is megjeleníteni, de vegyes

egyéniiségéből nem tudott olyan külön vonást kiemelni, mint azt Kassáknál tette. *Fülep Lajos*, aki a maga tehetségével egyszer fölszikkasztott, azután úgy látszik elveszett valahol, meglepte egyszer a magyar világot egy a Nyugatban megjelent Kosztolányi tanulmánnyal. Ez a tanulmány vitrióllal volt írva és fényes minőségei mellett is el volt hibázva abban, hogy a rossz ember festi és lelki fizionómiájára egyszerűsítette le Kosztolányi összetett személyi titkát.

Senki sem akarta és tudta meglátni, hogy ez az ember és író az atomok módjára volt szerkesztve. Az atómban a részecskék milliói keringenek az atómmag körül, mialatt tőle folyton elakarnak szakadni és nem tudnak, mert ebben a taszítás-vonzásban van adva szét nem törhető egységük. Annak az atómnak, akit Kosztolányi jelentett, a szegény kis gyermek lelkisége volt a magja. Minden egyéb az elszakadni akarás vad erejével akart kiszabadulni ebből az ellentmondásból, melyet kozmikus kötöttség kapcsolt a Kosztolányi egyénisége egymásba.

Nagy költő volt-e Kosztolányi?

Mi teszi a költő nagyságát? A költő szellemisége sugarakat áraszt ki magából, az életbe, a világba. Ezek a térsugárzáshoz hasonló finom erők kiválasztják a világ és az élet értelmét. Egy igazán nagy versben mindig Van valami reális és valami irreálisnak látszó. Azért látszó, mert az is valóság, de csak a költő kisugárzásával elérhető valóság. Mindez szavakba, hangokba foglalva jelenik meg a nagy versben. De megjelenik ott még valami, aminek nincs sem betű, sem szójegye. Valami, ami a szavak közti hézagokban, a szavakat, mondatokat összekötő láthatatlan és mérész ívekben, ebben a semmiben van adva. Amit mégis érteni kell!

Az antik világnak is volt egy köztartalma, ami a vallásra, az istenekre, a sorsra vonatkozott. Ez a köztartalom, mindenki számára adva volt, mintahogyan ma adottság az, hogy van adóhivatal, profit, munkanélküliség, éhhalál, háborús pusztulás, kétes műveltség, világtermelés, világforgalom, banktőke, elhibázott társadalom és sok minden. De az életnek a mai köztartalma sokkal terjedelmesebb, mint az antik világé volt. Ma ennek a szertelenül terjedelmes, kitágult, nagy életnek a legszélső kiágazással, legvégső finomságai, legabsztraktabb bonyodalmai már alig-alig érhetők el. Pedig mindez hozzátartozik az élet köztartalmához, melyhez mindenkinek, a legegyszerűbb embernek, a páriának is köze van, melyben mint valami hálóban megvan fogva, mely a sorsa. — Ide, az élet köztartalmának ebbe a legszélsőbb és legfinomabb szövevényébe, kell fölhatolni a költői zseni kisugárzásainak! Innen kell a költőnek üzeneteket hozni az ember számára! Minél messzebből hozza tüneményeit a költő, minél káprázatosabb a mód, mellyel a lét kapcsolódásaira utal, annál nagyobb a költő.

Kosztolányi nagy költő volt, nemcsak tehetség, de zseniálítás. Elérte az egészen nagy magyar költők kisugárzási merészségét és távolságát: Csak Vörösmarty néha örületes víziói és Adynak meg a végtelenséget is fölszaggató deliriumai jutottak tovább annál. Kosztolányi nagy. formaművész volt és csábitotta a rim. Annyi rimet hallott magában csengeni és zenélni, hogy nem rimeket keresett mondanivalóhoz, de akárhányszor mondanivalót a rimhez. Az előre adott rim nélkül sokszor tudott volna többet, nagyobbbat mondani. Kosztolányi kimutathatóan jött a magyar líra egymásból fakadó hajtásainak során, mint új hajtás. Csakhogy abba a légköri nyomásba került, melyet Ady árasztott a maga vulkanikusságából. Zseni volt, aki a még nagyobb zseni mellé kerül, aki azt a szertelen meglepetést hozza, hogy nincs elődje, hogy ósnélküliségből ugrik ki a magyar világból.

Csak a nagy vereség után, 1918-ban kezdett a magyar világ sorsprob-

lémáról beszélni. Adyn kívül senki magyar költője a kornak nem volt a soraproblémából való, viszont Ady maga volt ez a sorsprobléma. Kosztolányi magyar ideálja a művelt magyar nyugatiság volt. Ennek a költőnek Európa volt az egyetemessége.

*Európa: hozzád,
feléd, tefeléd száll szózatom a század
- vak zürzavarában
s míg mások az éjbe kongatva temetnék,
harsány dithyrambmal én terád vig
„jó reggelt” köszöntök.*

énekli nagy walt whitmanos lélekzettel.

Kosztolányi a maga színes, szikrázó, kevert és ezért titokzatos egyéniségét valami szellemiplomácia szolgálatába állította a hir, a siker, a jó" lét érdekében. Csatlakozni, vagy nem csatlakozni, színt vallani, vagy hallgatni, azonosságot mutatni a nem azonosíthatóval, prostituálódni, vagy szentnek maradni, — agyon taktikázta élettaktikáját. Mindig fejest ugrott és majdnem mindig rosszkor és rosszul.

A haldokló *Hét*, melynél Kis József mellett sokáig és hűen kitartott, jó belépőjegy volt a polgári radikálizmus lapjához, a *Világ*-hoz, mely a század élet képviselte. Ez volt Kosztolányi életének az a szakasza, amikor az lehetett, aki volt. Minden más: csatlakozás volt valamihez, amiben nem hitt. És minthogy szerkesztőségekben dolgozott, ahol naponta adni kellett valamit magából, költészetében kellett megbűnhődnie. Végül talán magának is keresnie kellett őszinte önmagát. De az ujságban a közönség asztalára szórt mindennapi pakfonban rengeteg zsenialitást, ezüstöt és aranyat tékozolt el.

Egészen váratlanul, mintha csak a századok kevésé ismert dialektikája dobta volna fölszínre, egyszerre csak ott volt a magyar proletárdiktatura. Tegnap még a nagy magyar kibontakozás korszaka, Huszadik Század, Galilei kör, Magyar Szellemi Iskola, Világ, Nyugat, Ady, aztán a véres intermezzó, az iszonyú bukás, forradalom és egy reggel proletárdiktatura. Kosztolányi egy darabig ellenzékben volt, amikor feltűnő és rikoltó módon csatlakozott, már csak a bukáshoz kötötte oda magát. — Hogyan lehetett ezt a rosszul kiszámított ugrást az érvényesülési légtorna magas trapézán helyreütni? Egy másik fejjel a kifeszített lehetőségek halálsíkolyos magasában, mialatt lenn a cirkusz lesi a nagy akrobatákat? Az ellenforradalomhoz, a kurzushoz, a jezsuitizmushoz, a tudománytalansághoz, a teológiához csatlakozott. Ezt a nagy természet-tudományos tévedését antiszemizmussal ütni helyre, ugyanaz a logika volt, mint az ördögöt saját nagyanyjával verni agyon.

Lesznek, akik inferioris, mérgezett „pardon” nyilait, melyeket a műveletlen kurzussajtóban bocsátott föl, sohasem fogják elfelejteni. Ezek a pardonok diabolikus tetőpontjai voltak az önmagával üzhető lehetőségeknek, az „igy is lehet” mámorának, amikor a diadalába belérészedett nem mer otthon a tükröbe nézni. Nem kellett, mint a Sasfióknak egy Metternich karján az éjféli tükrö elé állnia, hogy kétségbeessék önmaga miatt, amiért egy Kosztolányi így elherdálódik a rikoltások és átfestettségek rongyvásárán. Vajjon hány karú gyertyatartó bitang lángjával világított a tükröbe, ahol önmagának olcsó ellenképét láthatta ebben az időben? Emlékezett-e ilyenkor a napra, melyen a szabadkőművesek Eötvös-páholya által megteremtett napilapjába, a Világba a nagy magyar humanistáról, Eötvös Józsefről ragyogó vezércikkét írta és Jászi Oszkárral együtt szorongattuk kezét igaz magyar humanizmusáért?

Egyenes vonal és egység a magyar világban: — Kosztolányi is más

lett volna. Mert merésznek látszó élettaktikázása mellett is mindenkor a magyar világ uralkodó, vagy uralkodni látszó formájába öntötte magát és attól kapott formát. Jó volt, vagy rossz? — Mindkettő. Gyenge, vagy erős? Egyszer az ereje látszott gyengeségnek, máskor a gyengesége erőnek. Uralkodó vonása volt az ellentmondás.

Sok elhibázái után tele volt belülmardosással és sebbel, amiket féktelen alkotási dühben akart magából kiizzítani, anélkül, hogy elkészülhetett volna valamikor is ezzel az önkíégetéssel. — Ekkor kezdett regényeket írni. Tett-e valaha is vallomást valakinek arról, hogy két nagy betegsége van? Egy, melyről mások is tudnak és egy melyről talán nem tud senki. Talán csak az egykori, mindenesetre távoli jó barát, akivel ütöz éven át ült szemben? Vagy miért mentünk a háború éjszakáiban is a szerkesztőségéből együtt haza Budára, mialatt a hazug győzelmi zászlók röpültek az Andrássy ut kitérségében? És mialatt a Lánchid finom remegései a vas zenéjét rezegték és az Alagut titkos vizeinek moraja a föld belsejéről adott jelzést, — nem rengett és lengett-e a két lélek is rejtélyesen egymásba? Nem voltunk-e költők és nem szerettük-e egymást?

Ki értette úgy meg váratlan tettét, a nagy gyilkosságot, mikor kést szurt az uralkodó társadalom szívébe? A megcsalt és kihasznált kis családot küldte, hogy tegye meg a nagy ítéletet. A regényben, mely az *Édes Anna* féle gyilkosságnak a története. Ugyanennek a regénynek a végén egy a társadalomnak és önmagának adott fricskával akarta eltüntetni a fényképet, mely a vörös hadsereg katonai parádéján karonfogva mutatja Pogány József hadügyi népbiztossal, Karinthyval a másik oldalon. Ez a vakmerő és zseniálisnak látszó kibuvás egy csapdából, mélyebb és véresebb dulakodás volt: — önmagával. Mert ez a rengetegnek látszó erő rengeteg gyengeséget takart. Aki mindig harangozó szavakat tudott felhozni magából, ha valahol irt rólam, a kettőszakított évek után egyszerre csak alkalmat keresett arra, hogy egy színházi tárcában a régi harangozó szavak közül küldjön néhányat az időbenbe utánam. Nem segítségért nyújtotta-e ki kezét a távol vergődő régi jó barát után? Nem a sebek éveiben, a lélek sebeiből, a tévedések felgyújtott katafalkjaiból teremtette? regényeit?

Nagyon művelt és nagyon sokat tudó ember volt. És nem is a *A szegény kis gyermek panaszai-nak* könyvében vannak legszebb és legnagyobb versei, csak a legmeglepőbbek. A Magyarországon csak később korszerűsödött pszichoanalízis vetette előre bűvöletét ebben a könyvben, melynek versei egytől-egyig az ember kettősségét revelálják. Be talán hármasságát is, mert amikor az ember megtudja, hogy léte nem más, mint ütközés a világgal, akkor már önmaga is kettős személy, az aki ütközik és akinek elmondja önmagában ütközését. Megrázó volt mikor megszólalt a szegény kis gyermek ütközése a világgal, mert koponyája és csontjai még puhák, az esendősége olyan nagy volt és nem is értette meg helyzetét senki, amíg meg nem szólalt. A költőt váltig boszantotta és fájatta, hogy a szegény kis gyermek panaszait legszebb és legrosszabb verseivel sem tudta többé tulkiáltani. De nem ő maga volt-e, aki jó eleve éppen a kis gyermek puha kezecskéivel kapaszkodott a szívekbe, hogy később a kis gyermek legyen legjobb ügyvédje és bírója?

Egységes világkép és kidolgozott világnézetiség, ez nem a Kosztolányi napjainak volt a magyar velejárója. Romantikus volt, finom és sokszerű, de mindig irodalmi és kevésbé szociológiai érzékkel. Minden modernsége mellett is már napjaiban túlhaladott nemzedékhez és lelki formához tartozott.

Nem tehetek másként, nemcsak fokozatos, hosszantartó és szörnyű

meghalását, de minden ragyogásaiban is sötéten aláaknázott egyéniségének kusza megszerkesztettségét is a természet brutalitásának tartom.

És most a másik szegény kis gyermek szeretne így szólni: „Látod Deziré, milyen igaz napok voltak azok, amikor mint igaz emberek igaz barátok tudtunk lenni. És milyen nagy baj és milyen rossz az, hogy nem tudtál mindvégig Deziré maradni!

De ezt a hiábavaló beszédet a halott már nem hallaná.

Barta Lajos

N. BERGYAJEV BÖLCSELETE. *N. Bergyajev*, a kivándorolt orosz idealista bölcselet legújabbán tragikus hangú művet jelentetett meg, amely a kortársi ember sorskérdésével foglalkozik. (*Das Schicksal des Menschen in unserer Zeit*. Vita Nova Verlag, Luzern.) A mű megrázó látványt tár az olvasó elé. Életrendünk válsága apokaliptikus méreteket ölt. Nem is történetileg korlátozott életrendünk válsága dühöng, hanem maga a történelem, sőt a történelmi kereszténység tart végítéletet. A tragikus válságot Bergyajev szerint az élet elembertelenedése, elállatiasodása, a lélek és a személyiség lebecsülése, s az élet elgépiesedése jellemzi. A válságot Bergyajev a fasizmust és a szocializmust okolja. Bergyajev, mint vallási gondolkodóhoz illik, mindent hiposztazál, sajátos lényeggé magasztosítja a történelmi folyamat természetes erőit. „A történelem”, a „sors”, a „végzet”: az emberi tragédia szereplői. Bergyajev a történelem nagy tragikumát abban látja, hogy minden történelmi objektíváció az emberi személyiség ellen való. Másszóval: bárminő társadalmi keretben lezajló, bármilyen társadalmi-történelmi folyamat megnyomorítja az emberi személyiséget. Bergyajev pl. a munkás személyiségek harcát ellenfelek ellen, a lelketlen és elgépiesedett élet ellen, úgy tekinti, mint az általános személyiségnek az általában vett társadalom elleni harcát, vagyis a problémát bölcseletileg „elmélyíti” s ezzel megfosztja komoly társadalmi-történelmi tartalmától. Bergyajev képtelen felfogni egy olyan világot, amelyben az emberiség történelemelőtti kora véget ér, átadva helyét az emberiség magakovácsolta történelmének, amelyben az ember ura a természeti és társadalmi erőknek, amelyben megszűnik minden kényszer, a személyiség és a társadalom közti ellentét feloldódik és mindennemű objektíváció (közgazdaság, tudomány, művészet, bölcselet) úgy jelenik meg az emberi személyiség előtt, mint a tulajdon műve. Hogyan is hasonlíthatja össze Bergyajev ezt a közösséget azzal a másikkal, amely a nemzeti kizárólagosság, a ragadozó típus” (*Spengler*), a „szőke bestia” (*Nietzsche*), a „vér és vas” dicsőítése. Megjegyzendő, Bergyajev kiméletlenül ostromozza a háborút, mert szerinte az összes emberi erőket egy bűnös objektívált, szocializált cselekedetre uszítja. A háború, mint mondja, semmibeveszi az emberi személyiséget s az emberi életét kiszolgáltatja a történelmi fátumnak. Éppen ezért a háború a szocializmusnak és a fasizmusnak egyik neme. Miért volna ép' a szocializmus egyik neme? Azért, mert szervezete van (állam, hadsereg), vagyis „közössége”, amellyel szemben az emberi személyiség tehetetlen. Az emberi személyiség legnagyobb ellensége az „esztelen szervezet”. A mai embert szörnyűséges közösségek nyelik magukba, s az ember kénytelen embertelen parancsoknak engedelmeskedni. Azt követelik tőle, hogy mindenestől áldozza fel magát jelszavakkal, ami az emberi létezés legmélyebb alapjaiban rendíti meg. A baj oka tehát magában a közösségben, magában a szervezetben rejlik, tekintet nélkül a szervezet természetére. Ezen a ponton Bergyajev öntudatlanul magát a kereszténységet is megtagadja. A kereszténység alapja az a szép hitrege, hogy Krisztus föláldozta életét az emberiség megváltásáért. Micsoda oktalanság! Hisz' Bergyajev tanítása